

-
- Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т. / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; пад рэд. С. М. Мартынава. Мінск : БДУ, 2008. Т. 8. С. 343–346.*
14. Паведамленне прэс-службы МЗС Рэспублікі Беларусь аб рашэнні Савета Еўрапейскага саюза аб пазбаўленні права на атрыманне ўязных віз у дзяржавы-члены ЕС дзяржаўных служачых Рэспублікі Беларусь. *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т. / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; пад рэд. С. М. Мартынава. Мінск : БДУ, 2008. Т. 8. С. 195–196.*
15. Республика Беларусь и формирование новой архитектуры европейской безопасности. *Вестник Министерства иностранных дел.* 1999. № 1. С. 66–74.

* * *

Михтуненко Вікторія Вікторівна,
кандидатка історичних наук, старша викладачка
кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та
методики навчання історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

СУПЕРЕЧНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Після вступу на престол Миколи II Росія вступає в найскладніший період своєї історії. Новий цар почав керувати дуже невдало і непродумано. При ньому, як ніколи, політичні помилки коштували монархії і майбутньому країни так дорого. Економічне життя імперії було вкрай виснажене до 1917 р., але причини цих потрясінь крилися більше в політиці, ніж в економічних мотивах [9, с. 71].

1894 рік для Росії виявився своєрідним переломним рубежем: відбулася не тільки зміна імператора, але й поступово почали визрівати зміни в курсі державної політики, у всьому ладі життя держави і суспільства. Це був період, коли колишні структури влади показали в нових умовах повну неспроможність. Це час, який вимагав якнайшвидшого вирішення аграрного

питання, що стало для Росії «кривавим привидом». Суспільно-політичні рухи Росії, політичні організації, що виникали, ставили питання про Конституцію, про права і свободи, про створення Державної Думи.

Активним державним діячем, який підтримував ідеї поступового реформування Росії був С.Ю. Вітте – голова Ради міністрів Російської імперії (1905 – 1906 рр.) [5, с. 85]. Він мав власний план дій: створення єдиної та міцної державної влади на чолі з Радою міністрів, наділеною необмеженими повноваженнями. Свої погляди С.Ю. Вітте виклав у доповіді на ім'я імператора Миколи II. У ній підкреслювалося, що коріння хвилювань, які відбуваються в країні, лежать глибше простого економічного невдоволення. «Вони – у порушеній рівновазі між ідейними прагненнями російського мислячого суспільства і зовнішніми формами його життя. Росія переросла форму існуючого державного ладу. Вона прагне до встановлення правового ладу на основі громадянської свободи... Надзвичайно важливо провести реформу Державної Ради з зачатками участі в ній виборного елементу...» [1, с. 108].

Росія ж на початку століття являла собою яскравий приклад абсолютистської монархії. У державі все ще зберігався становий поділ, опорою самодержавства було дворянство, яке мало значну владу і підтримку монарха. Воно гальмувало розвиток Росії в силу небажання втратити наявні привілеї. Прийняття ж Конституції і дарування всім громадянам прав і свобод говорило про зрівнювання всього населення, що стало б руйнівним моментом в існуванні дворянського стану. Мало того, проведення реформ вимагало не тільки активних дій з боку політичних організацій, але і в першу чергу з боку монарха.

Щоб відвернути увагу населення від нагальних життєвих проблем, як і багатьох європейських політиків, російський уряд застосував тактику «маленької війни» проти Японії. З початком російсько-японської війни Микола II спробував об'єднати суспільство проти зовнішнього ворога, зробивши значні поступки опозиції. Так, після вбивства есерівським бойовиком міністра внутрішніх справ В.К. Плеве він призначив на його посаду П.Д. Святополк-Мирського, який вважався лібералом. 12 грудня 1904 р. був виданий указ «Про вдосконалення Державного порядку», який обіцяв розширення прав земств,

страхування робітників, емансипацію інородців та іновірців, усунення цензури.

Але результати цієї війни були неочікуваними – Російська імперія зазнала нищівної поразки від невеликої азіатської держави. Була втрачена більша частина військового флоту, зазнала великих втрат армія. По суті, Росія втратила статус наддержави. Один із російських істориків – А.А. Кізоветтер, що брав активну участь у суспільному житті, писав: «Всі заходи, що направляються проти визвольного руху, тільки підривають авторитет влади. Рішучий удар цьому авторитету було завдано російсько-японською війною» [3, с. 2].

Вже 9 січня 1905 р. у Петербурзі відбулася велика робоча демонстрація, учасники якої висунули не тільки соціально-економічні, а й політичні вимоги, що призвело до зіткнення демонстрантів з військами, в результаті чого була велика кількість загиблих. Ці події відомі як Кривава Неділя. Микола II перебував у Царському Селі, коли дізнався про події в Петрограді. У своїх щоденниках він запише наступне: «Тяжкий день! В Петербурзі серйозні заворушення внаслідок бажання робітників дійти до Зимового палацу. Війська повинні були стріляти в різних частинах міста, було багато вбитих і поранених. Боже, як боляче й тяжко!» [6, с. 126]. Але змінити вже нічого не можна було. Престиж влади серйозно похитнувся. Невдоволення та обурення охопили навіть тих, хто не був помічений в антидержавній діяльності. Це і був початок першої російської революції 1905 – 1907 рр.

Головною своєю метою – зберегти якомога більше політичної влади, Микола II та його оточення в умовах вищого підйому революції досягнути не могли. Саме тому був підписаний Маніфест 17 жовтня 1905 р. – який став переломним моментом в історії Росії, найбільшим кроком по шляху конституційної еволюції та створення правової держави.

1905 – 1906 рр. стали не тільки відправним пунктом конституційно-парламентського розвитку Росії, але і підсумком підготовчої роботи, яка велася впродовж 300 років. Адже ще в 1606 р. Василь Шуйський прагнув побудувати державний порядок шляхом обмеження верховної влади. Потім було багато спроб боярської опозиції в роки першої Смути, складання «Кондицій» та інші конституційні проєкти XVIII ст. Уже в

1797 р. було прийнято Павлом I «Учреждение об Императорской фамилии», в якому спадкова монархія за звичаєм перетворювалася в монархію за законом. Цей закон увійшов важливою частиною у Конституцію 1906 року. А ще, в 1809 р. М.М. Сперанський представив імператору Олександру I той самий конституційний проєкт, який був реалізований лише на початку ХХ ст. [10, с. 5].

По суті, Маніфест 17 жовтня 1905 р. був планом перетворення абсолютистської Російської імперії з необмеженою владою царя на конституційну монархію з певними елементами лібералізму. Але, треба зауважити, що надана зверху свобода надто недовговічна, вона не здобуває ні достатньо міцної підтримки, ні глибокого розуміння в суспільній свідомості, бо вона не сприймається як єдина відповідь на нагальні проблеми життя [11, с. 9].

Проте, зародження парламентаризму в Росії проходило вкрай болісно. Протягом усього першого етапу становлення Думи прослідковувалося різке негативне ставлення до неї з боку верховної влади, що не бажала рахуватися з існуванням законодавчого органу і активно втручалася в його роботу і процес формування (аж до розпуску Думи в 1906 і 1907 рр.).

Державна Рада була фактично перетворена в першу палату парламенту (половина її членів обиралися, а половина призначалася царем), після чого Дума стала другою палатою. При цьому уряд відповідав перед імператором. Саме тому систему, що склалася в Росії визначали як уявний конституціоналізм [4, с. 35]. Приводом до таких оцінок були дарований характер конституції, незвичний для європейського суспільства поділ гілок влади, збереження за монархом управління армією та силовими структурами.

Подальший розвиток політичних подій тільки підтверджував фальшивість наданих свобод і консервативність царського уряду. Дві перші Державні Думи виявилися нездатними вести регулярну законодавчу роботу - протиріччя між депутатами, з одного боку, і Думи з імператором, з іншого, були нездоланні. Як відомо, перша Дума проіснувала лише 72 дні, а друга – 104 дні.

Акт 3 червня 1907 р. був державним переворотом: він був здійснений з порушенням Маніфесту 17 жовтня 1905 р. і

Основних законів 1906 р., згідно з якими жоден новий закон не міг бути прийнятий без санкції Державної Думи. «Третьочервневий переворот» позначив жорстоке придушення першої російської революції і зводив нанівець її здобутки. Все це призвело до падіння авторитету імператора в колах інтелігенції і дворянства настільки, що навіть у середовищі монархістів почали з'являтися ідеї про заміну Миколи II на іншого Романова.

Про те, що «корективи» були зроблені для підвищення контролю верховної влади, свідчить соціальний склад парламенту. Якщо в I Думі сукупна кількість представників привілейованого стану (дворяни, духівництво, купці) не перевищувала 50%, то в III Думі їх було 75% [4, с. 38].

Отже, метою створення Думи була не побудова конституційного ладу в Росії, а зміцнення та прикрашення фасаду самодержавства. Проте Дума не виконала навіть цієї задачі, бо єдності уряду і Думи не вдалося досягти. Така «імітація парламентаризму», затягування переходу до державних форм, що характерні для капіталізму, і породили ті революційні рухи, що набравши розмаху знищили і саму монархію [8, с. 99].

Царизм, як соціально-політична система, в останнє десятиліття свого існування представляв собою єдність чотирьох основних складових: власне царизму, тобто верховної влади, офіційного уряду, місцевого дворянства і «третьочервневої Думи».

Перша світова війна, що почалася у серпні 1914 р. ще більше поглибила політичну кризу, а невдоволення населення переросло у відкриту ворожість до царського уряду. На початку червня 1915 р. становище на фронтах різко погіршилося: був зданий місто-фортеця Перемишль, з величезними втратами захоплений у березні 1915 р. Наприкінці червня був залишений Львів. Усі військові захоплення були втрачені і почалися втрати власної території Російської імперії. Після таких важких поразок армії, 23 серпня 1915 р. Микола II, не вважаючи для себе за можливе залишатися осторонь від військових дій і вважаючи за необхідне прийняти на себе в цих важких умовах всю відповідальність за стан армії, встановити необхідне порозуміння між Ставкою і урядом, покінчити зі згубним відокремленням влади, що стоїть на чолі армії, від влади, що управляє країною, поклав на себе повноваження Верховного головнокомандувача.

Це було вкрай необачним кроком. При цьому переважна більшість членів уряду, вищого армійського командування та громадських кіл виступили категорично проти цього рішення імператора. Внаслідок постійних переїздів Миколи II зі Ставки до Петербургу, а також недостатнього знання питань керівництва військами, фактичне командування російської армії сконцентрувалося в руках начальника штабу - генерала М.В. Алексєєва.

Здійснюючи перестановки посадових осіб і погоджуючись на відкриття Державної Думи, Микола II розумів, що ці кроки мало кого задовольнять. Тягар проблем наростає, а змін на краще не відбувалося, країну все виразніше охоплювала хвиля громадського невдоволення. Критичні оцінки і судження про стан справ у країні робилися загальноприйнятими; їх уже висловлювали не лише представники думської опозиції, але і рядові піддані. Ці розмови і настрої підігрівали не тільки військові невдачі, але й економічні труднощі: брак сировини та енергії, згорання виробництва в ряді галузей, інфляція, зростання цін, розлад транспорту. Імператор сподівався на підтримку з боку громадських діячів, але не отримав її.

Різкий спад страйкового руху на початку війни змінився новою наростаючою хвилею страйків: якщо в 1914 р. було зареєстровано 35 тис. страйкуючих робітників (всі вони припадають на перші 7 місяців року, тобто, до початку війни), то в 1915 р. страйки охопили 560 тис. робітників, а в 1916 р. - 1,1 млн. осіб. Невдоволення прийшло і в село: у 1915 р. було зареєстровано 180 селянських виступів, а в 1916 р. - кількість їх подвоїлася. Але найбільш небезпечним явищем став розклад армії, що виразився в масовому дезертирстві, почастишали непокори наказам командирів, а іноді і розправи над ними [1, с. 210].

Війна вразила систему господарських зв'язків - перш за все між містом і селом. У країні розпочався голод. Влада виявилася дискредитованою скандалами та інтригами. З лютого 1917 р. було ясно, зречення Миколи може відбудуватися з дня на день.

Багато дослідників стверджують, що Микола II вкрай негативно ставився до модернізації суспільства та ліберальних реформ. Проте існують і такі, що визнають реформаторські заслуги імператора. На їх думку, Микола Олександрович був

прихильником еволюційної модернізації, в залежності від національно-історичних особливостей. Реформаторський проект царя мав консервативно-ліберальний характер. В основі його лежав політичний заповіт голови бюрократичного лібералізму та голови Комітету міністрів – М.Х. Бунге.

Ще будучи цесаревичем, Микола II добре розумів необхідність реалізації аграрної реформи. При цьому її проведення не мало торкнутися приватної власності. Планувалося замінити общинні землеволодіння приватними за підтримки Селянського банку і зменшити викупні платежі. Але балансувати між поміщиками і селянами імператору так і не вдалося [7, с. 50].

Зійшовши на престол, Микола II зіткнувся зі складними політичними і економічними проблемами, які переживала Російська імперія на рубежі XIX – XX ст. Перед імператором стояло багато задач: завершити реформи, які були розпочаті ще Олександром II і одночасно стримувати опозиційні рухи, що наростали в країні; вирішити проблеми зовнішньополітичного характеру та багато інших. Але думки про те, що модернізацію стримували не погляди Миколи II, а опозиція і революція є досить непереконливими. Адже влада самодержця в Росії традиційно була сильною і тільки цар міг стримати величезну хвилю соціального невдоволення. Миколі II цього зробити не вдалося. Причини могли бути різними, але зрозуміло одне – аби досягти найвищої мети, потрібно чимось пожертвувати. Ціною ж консерватизму імператора Миколи II стало руйнування царської Росії.

Список використаних джерел і літератури

1. Васильева Н. Николай и Александра под тяжестью царской короны. *Крестьянка*. 2008. № 7-8. С. 82-87.
2. Витте С.Ю. Избранные воспоминания Т.3. М. : Издательство соціально-економической литературы, 1960. 723 с.
3. Ганелин Р.Ш. Российское самодержавие в 1905 г. Реформы и революция. Санкт – Петербург : Наука, 1991. 221 с.
4. Гаман-Голутвина О.В. Российский парламентаризм в исторической ретроспективе и сравнительной перспективе. *Полис*. 2006. № 2. С. 27-39.
5. Гиндин И.Д. Государство и экономика в годы управления С.Ю. Витте. *Вопросы истории*. 2006. № 12. С. 84-91.

-
6. Дневники Императора Николая II. М. : Орбита, 1991. 512 с.
 7. Куликов С.В. Император Николай II как реформатор: к постановке проблемы. *Российская история*. 2009. № 4. С. 45-56.
 8. Мартышин О.В. Столетие учреждения Государственной Думы и судьба парламентаризма в России. *Государство и право*. 2007. № 2. С. 92-100.
 9. Ольденбург С.С. Царствования императора Николая II. М. : ТЕРРА, 1992. 640 с.
 10. Пивоваров Ю.С. Между казачеством и кнутом. К столетию русской конституции и русского парламента. *Полис*. 2006. № 2. С. 5-26.
 11. Сюдюков И. Свобода с царского плеча. *День*. 2005. № 189. С. 9.
 12. Федоров В.А. История России 1861 – 1917. М. : Наука, 2001. 400 с.

* * *

Рожкова Людмила Іванівна,
*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри державно-
правових дисциплін та українознавства Сумського
національного аграрного університету*

ПІДСУМКИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАЦІЇ 45 ПРЕЗИДЕНТА США ДОНАЛЬДА ТРАМПА (2017-2021 РР.)

45 Президент США, очільник Республіканської партії, Дональд Трамп, перебував на посаді з 2017 до 2021 року. До обрання на вищу державну посаду він був відомий як підприємець, телеведучий та шоумен. Передвиборча програма Д. Трампа містила ультраконсервативні ідеї, він обіцяв зробити більш жорстким міграційне законодавство, побудувати стіну на кордоні з Мексикою, скасувати низку законів, ухвалених його попередником Бараком Обамою.

Передвиборча кампанія Д. Трампа відбувалася під гаслами «Америка передусім», «Зробимо Америку великою знову». В інавгураційній промові 20 січня 2017 р. новообраний Президент